

- RIVOLUZIONE FRANCESE. Szerk.: Armando Saitta, III, Roma, 1991. 141–179. o.
29. F. Braudel: i. m. 18. o.
30. Uo. 16–17. o.
31. Uo. 17. o.
32. Vö. Karl-Georg Faber: THEORIE DER GESCHICHTSWISSENSCHAFT. München, 1978. 83. o.
33. Tocqueville: OEUVRES COMPLÈTES I. Paris, 1964. 4. o.
34. N. Bălcescu: OPERE II. 1982. 107–113. o.: MERSUL REVOLUȚIEI ÎN ISTORIA ROMÂNILOR.
35. Ed. Nolla: i. m. LX. o.
36. Vö. F. Furet: i. m. 223. o.

Horkay Hörcher Ferenc

AZ AMERIKAI DEMOKRÁCIA MAGYARORSZÁGON

A magyar Tocqueville, 1834–1843*

1834-ben jelentette meg Toldy Ferenc A' SZELLEMI ÉS ERKÖLCSI POLGÁROSODÁS ÁLLAPOTJA AZ ÉJTSZAKAMERIKAI ÉGYESÜLT ORSZÁGOKBAN című írását.¹ Ez a cikk rögtön felütésével érzékeltetni kívánta a felvetett téma fontosságát: „Azon nagy történetek között, melyek félszázad óta a' művelt világ' figyelmét magokra vonták, talán egy sincsen érdekesebb és nevezetesebb, mint az éjszakai Egyesült-országok' sebes kifejlődése.” (135. o.) Mint írja, e „társasági változást... mindenek előtt erkölcsi szempontból kell tekintenünk”. (136. o.) Toldy arra kíváncsi az amerikai paradigmában, ami F. Furet szerint Tocqueville egyik legeredetibb megfigyelése volt: hogy demokrácia és forradalom között lehetséges-e distinkció.² Ezért Toldynak az amerikai alapítóatyákat jellemző ecsetvonásai éles ellentétben állnak a francia forradalmárok szokásos jellemzésével, nem véletlenül kerülnek bemutatásának középpontjába a frissen lefordított Montesquieu szellemében „azon magas erkölcsi és vallási érzemények – melyek [az amerikai alkotmány] első szerzőit hevíték”. (136. o.) Pedig az általa használt olyanfajta kifejezésekből, mint „a new-yorki respublica” terminus, világosan látszik: Toldy nem tagadja le az amerikai modellben a centrális demokratikus elvet: „A' magányok' e' lakói igen jól tudják, mikép a' törvény az erdővágót, az első földművelőt, ki a' respublica' határait terjeszti, a' senatorral, ki ezen törvényeket magyarázza, ugyan egy lépésőre helyheti.” (143. o.)

Az alábbiakban ezért azt szeretném megvizsgálni, mennyiben és milyen körülmények hatására jelenik meg ez a distinkció – vagyis az erőszakos forradalom és a demokrácia elve közti megkülönböztetés – Magyarországon abban a vitában, ami Tocqueville kisajátításáért folyt az 1848–49-es szabadságharc előtti évtized politikafi-

* E cikk rövidített változata elhangzott az ÁLLAM. SZABADSÁG ÉS TOLERANCIA című nemzetközi Alexis de Tocqueville-konferencián 1994. március 5-én a Magyarországi Francia Intézetben. Elkészítése idején az MTA–Sasakawa-alapítvány ösztöndíjában részesültem. Köszönettel tartozom Deák Ágnesnek és Takács Józsefnek egyes filológiai kérdésekhez adott tanácsaikért.

lozófiai vitáiban. Célom nem valamifajta credetiség felfedezése a magyar vitapartnerek pozícióját illetően, inkább az érdekel, milyen gyakorlati indítékok hatására, miféle politikai stratégia részeként hivatkoznak az egyes vitapartnerek oly gyakran és visszatérőleg Tocqueville-nak az amerikai demokráciára vonatkozó eszmefuttatásaira.³ Tocqueville neve Magyarországon a büntetőrendszerről Beaumont-nal írt könyve kapcsán vált ismertté.⁴ Ez a tény, éppúgy, mint az első hazai interpretátor gondolkodásmódja, alapvetően meghatározta azt az image-t, amely nevéhez kapcsolódott a reformkori Magyarországon. A büntetőjogi kodifikáció ugyanis a hazai reformerek egyik legfontosabb maguk választotta küzdőtere volt, így a korai Tocqueville mindenképp a reformereké; az is igaz azonban, hogy a francia szerzők könyve alapvetően szakmunka, ami a magyar kontextusban az ellenzékiesség leplezését szolgálhatta.

Az *Athenaeum* című folyóirat szerkesztő kiadója, a Magyar Tudományos Akadémia titoknokja, Toldy Ferenc jelentette meg a *Tudománystár* 1834-es évfolyamában azt a cikket is, aminek A BŰNHESZTŐ RENDSZER AZ ÉGYESÜLT-ORSZÁGOKBAN magyar címet adta, amelyben Tocqueville és utazótársa könyvét – „*melly jelennen a' művelt világ' figyelmét olly nagy mértékben foglalatoskodtatja*” – egy német és egy francia forrás alapján ismerteti.⁵ Toldy igazából nem annyira a büntetőrendszer kérdései iránt érdeklődik – ez majd a centralisták és Kemény Zsigmond kérdése lesz –, őt Bajzával együtt sokkal inkább a helyszín, „*Éjszakamerika*” izgatja. Nem véletlen, hogy valószínűleg az ő közvetlen, de még inkább közvetett hatására vág bele Fábián A' DEMOCRATIA AMERIKÁBAN fordításába.⁶ Igaz, hogy mint előszavában olvasható, Fábián végül is annak a felszólításnak enged, amely a szintén Toldyék által kiadott *Figyelmező* hasábjain 1837-ben megjelent recenzió végén áll, s fordításra buzdít.⁷ Valójában azonban a magyar változat létrejöttében és abban, hogy olvashatóvá is vált, Toldynak volt elvülhetetlen érdeme. Erre utal a Toldy és Fábián közti levélváltás, amely fontos részleteket árul el a magyar Tocqueville-ről.

A történet pontos kezdete a homályba vész. Valószínűsíthető azonban, hogy a *Figyelmező*-béli cikk után Fábián szinte azonnal nekilát a fordításnak, hisz 1838 augusztusától folyamatosan jelennek meg a fordítás részletei az *Athenaeum* hasábjain. (Hogy mennyire a recenzió hatására keletkeznek ezek a szövegek, mutatja, hogy eleinte a recenzió által említett másik mű, Chevalier ÉSZAKAMERIKAI LEVELEI-vel felváltva közöl belőle részleteket.) 1839. április 29-én Fábián már arról számol be Toldynak, hogy „*Tocqueville democratiájának megígért fordításával készen vagyok*”.⁸ Egyben barátja segítségét kéri a cenzúra ügyében. „*De már most az a' kérdés, hogy eszközöljük annak kinyomtatását, úgy, hogy a' munka, mellynek minden betűje megfizethetetlen, a' Censor' herelő kése által nyomorékká ne tévessék, 's maga sérfias épségében még a' következő országgyűlés alatt a' közönség kezébe juthasson?*” Felveti a külföldi, lipcsei megjelentetés gondolatát is, hogy az esetleges konfliktus elkerülhető legyen. Mindenesetre befolyásos barátja támogatását kéri itt éppúgy, mint következő, egyre türelmetlenebb leveleiben is, hogy „*becses ígéretedhez képest, mindent mit a' Censurán átmehetésére nézve, tágkörű befolyásod 's bölcs útlátásodnál fogva, eszközölni képes lehetsz, mellette elkövetni... méltóztatásál*”.⁹ Hogy miért lép fel ilyen követelőleg Toldyval szemben? „*Tudva lévén előttem..., hogy Tocqueville-t illető vállalatom nálad sem csekély érdekekkel bír...*”¹⁰ Toldyt visszatérőleg a munka „*keresztapjának*” nevezi,¹¹ s még a Tocqueville-nak írt levél ügyében is tanácsát, mi több, közbenjárását kéri.

A magyar reformkor Amerika-képéről szóló nemrégiben megjelent szakmunka alapos betekintést ad arra nézve, hogy milyen nagy fontossággal bír Észak-Amerika e

szerzők számára.¹² Bajza már 1832-től, a *Társalkodó* szerkesztőjeként több írást közöl Amerikáról. Ezek legtöbbszörben C. Sidonsra támaszkodik, aki Karl Postl-lal azonos, más néven Charles Scalsfielddel, aki Stuttgartban adta ki DIE VEREINIGTE STAATEN VON NORDAMERIKA című művét. Hogy Sidons pozíciójára mi a jellemző, az kikövetkeztethető abból, hogy AUSTRIA AS IT IS című művét a cenzúra szigorúan letiltotta. Bajza Amerika utáni érdeklődése, úgy tűnik, tartós és alapos: 1836-ban Velencei Gábor néven megjelenteti Lardner 133 kötetes CABINET CYCLOPAEDIA-jának vonatkozó részei alapján az AZ ÉJSAKAMERIKAI EGYESÜLT ORSZÁGOK TÖRTÉNETEI I–II. DREZDAI TANÍTÓ HERMANN ÁGOSTON FORDÍTÁSA SZERINT című kötetet.¹³

Láttuk, hogy a Bajzával ekkor jó barátságban álló Toldy maga is osztotta ezt az erős kíváncsiságot. Nem véletlen, hanem Toldy következetes közreműködésének köszönhető, hogy az Amerika-motívum legfontosabb hivatkozási alapjává a korban Bölöni Farkas 1834-ben megjelent útinaplója mellett, azzal bizonyos értelemben vitázva, épp Tocqueville válik. De vajon miért tűnt olyan alkalmasnak Tocqueville az elsősorban nyilvánvalóan radikálisan progresszív társadalmi-politikai üzenet kódolására alkalmas Amerika-paradigma reformkori hívószavává válni?

Alapvetően, azt gondolom, épp a tocqueville-i pártatlanság, szándékolt kívülállás, tettetett habozás tette A' DEMOCRATIA AMERIKÁBAN-t e szerepre alkalmassá. Nem véletlen, hogy mindkét tábor a saját álláspontjának alátámasztására használta föl. Ehhez a következő dolgokat kell tudni: Tocqueville a magyar diskurzusban elsősorban a központosítás kérdésében vált referenciává, abban a kérdésben, amely a reformgeneráció két irányzatának egyik legfontosabb küzdőtere volt. Míg a radikális Kossuth és elvtársai, elsősorban Pulszky, az amerikai helyi öngazgatást dicsőítő Tocqueville-t emlegették saját, különös módon a nemesi vármegyék pozícióját erősíteni szándékozó érvelésükben, addig a „nyugatos” centralisták (akiket doctrinaire-eknek is neveztek), elnevezésüknek megfelelően, épp ellenkezőleg, az állami központosítás biztosította hatékonyságra utaló passzusokat ragadták ki a könyvből.

Számunkra most még érdekesebb azonban a központosítás-vita egyik mellékága: az egyenlősítés kérdése. A kor egyfajta magyar olvasatában Tocqueville példája egy olyan haladáspárti pozíció körvonalait rajzolta ki, amely bár elfogadja az egyenlőségi fejlődési irányt, ám tudatosan vállalja a forradalom és demokrácia közti, fentebb említett distinkciót, amivel nemcsak a hatalmat, de saját magát is meg kívánja nyugtatni a változások lehetséges társadalmi konzekvenciáit illetően.

A továbbiakban négy korabeli Tocqueville-értelmezésre kívánok röviden kitérni. Először a Kossuth–Pulszky kontra centralisták vitát s az abban elfoglalt pozíciókat szeretném megvilágítani egy-egy bemutatott, Tocqueville nézeteivel érvelő cikk kapcsán, majd azt a mérsékelt és leplezett progresszív alapállást, amely a Tocqueville-t népszerűsítő csoport „valódi” álláspontját jellemzi, Fábíán saját, illetve Horváth Mihály vélekedése alapján.

1.1. A „centralisatio” kérdését Pulszky Kossuth kérésére négy egymást követő vezércikkben fejtette ki 1842 februárjában a *Pesti Hírlap*ban. A kérdést történeti szempontból exponálta. Szerinte a „legközelebb elfolyt századot”: „a' végrehajtó hatalom erősítése, a' rendes tartományok, megyék, helytartóságok, 's egyesületek autonómiájának korlátozása, a' kormányzásnak kevés kezekbe középítése, vagyis a' központosítás”¹⁴ jellemezte. Ezzel szoros összefüggésben „az egyformaság elvének uralkodása terjed”.¹⁵ Értelmezése szerint a francia forradalom arról szólt, hogy „a népszabadság képviselői nem akarták a' népnek hagyni a' kormányzást legegyszerűbb formáiban, 's megengedni, hogy közügyeit önmaga intézhesse”.¹⁶ Az ennek következményeként a ma politikájában előállt helyzet, hogy „még a' liberális

francia ...a' központosításnak legnagyobb barátja, addig az angol török a' szegény törvényt azért támadják leginkább, mivel a helyhatósági jogokat csorbítja", Pulszky szerint is legalábbis elmentmondásos. Úgy véli, hogy az egyenlőség ahogy előrehalad, jogokat, vagyis szabadságokat sért. Így ellentétje, a konzervatív politika válik szabadelvűvé. S mégis, úgy tűnik, a centralisatio megállíthatatlanul halad előre. Ékes bizonyítékot szolgáltat erre „Tocqueville, ki montesquieu-i szellemmel vizsgálta a' demokraciát 's annak következményeit", s „hasznólól szól Franciaországról a központosításnak különben nagy barátja, Chevalier Mihály".¹⁷ A „centralisatio" okaiként sorra a rend eszméjét, az ügyintézés gépiességére való törekvést, az erőtlenek gyámolítását, az „industrialis irányt" s a nemzetek hiúságát nevezi meg. Véleménye szerint a közjó abszolutizálása és minden más érdek fölé rendelese „természetesen magas eszmét ad a' demokraciái idők emberének a' társaság jogairól, 's igen alacsony az egyedéiről".¹⁸ Ez még elfogadhatónak tűnhetne egy klasszikus republikánizmus álláspontjáról. Valójában azonban a centralizáció következményei közé tartozik a közösség szabadságának elvesztése is. Belpolitikailag azért, mert, s itt Pulszky épp a republikánus szabadságfogalomra hivatkozik, a szabadság azt jelenti, hogy a kormányzat felelősséggel tartozik a közösségnek, külpolitikailag azért, mert az „enthusiasmus", vagyis „közfellengés" nélkül maradt polgárai vészhelyzetben nem képesek megvédeni a nemzetet.

Pulszky tehát nyilvánvalóan elutasítja a „centralisatio" elvét, meggyőződése szerint a politikai szabadságot a szabad helyhatóságok. Magyarországon jelesen a megyerendszer biztosíthatják. Bár egy ilyen állásfoglalás alapvetően egybecseng a XIX. századi liberalizmus autonómiaigényével, hatását tekintve mégiscsak konzervatív, ahogy mondani szokás, maradi, mert a nyilvánvalónak felismert fejlődési iránnyal kíván szembeszegülni a jobbnak hitt meglévő védelme érdekében.

1.2. Kossuth maga majdnem mindenben osztotta Pulszky e kérdésben elfoglalt álláspontját. Legfeljebb az volt a különbség kettejük nézete között, hogy bár – mint láthattuk – érvelésében Pulszky maga is felhasználta republikánus érveket (elsősorban a nemzet szabadságának megőrzése vagy az „enthusiasmus" kérdésében), Kossuth nemzeti retorikája még erőteljesebben kívánt ezekre támaszkodni. Jól mutatja e retorika alapelemeit az az ugyancsak Tocqueville-ra hivatkozó Kossuth-írás, mely POLGÁR ERÉNY címmel jelent meg 1841. szeptember 15-én a *Pesti Hírlap* vezércikkéeként.¹⁹ Már a címbe emelt kategória is alapvetően a republikánizmus több száz, ha nem több ezer éves szótárából való, még ha ez esetben egy olyan elvet is volt hivatott jelölni, mely a modern államban vált fontossá: a törvényességet. Kossuth ebben a cikkében arra tesz kísérletet, hogy a jogállam szükséges feltételeként elismert törvénykövetést elválassza a centralizált központi hatalom igényétől. Ezért fordul a közszellem ugyancsak republikánus fogalmához, hogy ezt alkalmazza a törvénykövetés motivációjaként az elvetett állami erőszak helyett. Szerinte „a törvények iránti tiszteletlenség" abból fakad, „hogy közöttünk a' közszellem elegendőleg kifejlődve nincs. Azon közszellem, melly az örömteli készségben áll, mellyel magános vagy particularis érdekeinket a közérdeknek alárendeljük". Pedig ez a közszellem van kifejlődve Amerikában, „mellyről Fábian »Tocqueville« híres művéhez írott előszavában mondja, hogy politcai alkotmánya olly elemek által tartatik fen, mellyek nálunk nem fentartó, hanem selforgató elemeknek tekintetnek".

A közszellem fogalmára Kossuthnak igazából azért van szüksége, hogy összecsapja a modern individuális szabadságjogok követelését az államérdekkel s az államhatalom követelményeivel. Nem véletlen, hogy Tocqueville mellett Machiavellire hivatkozik, aki „nyíltan megvallja, hogy szabad statusokban a' törvényhozás nem egyeseknek különös hasznát, hanem a' közjót vevén czélzatul, az illy törvények iránti tisztelet igen sokaknak

érdekében áll”.²⁰ A centralisatiót ellenzők érvei tehát egyértelműen az európai republikanizmus nyelvi kliséivel operálnak, amikor a köz szabadságát az egyénétől megkülönbözteti. A közszellem republikánus eredetű fogalma szolgáltatta az alapot a hazafiság, nemzeti érzület fogalmai számára, így e gondolatmenetben a (nemzeti) függetlenség eszméje összekapcsolódott a demokrácia szükségyszerűségének belátásával.

2. Az érdekes az, hogy ugyancsak ellenzéki vitapartnereik is hasonló eredményre jutnak, csak épp eltérő érvelésmóddal. Eötvös például nemcsak a központosítás kérdésében hivatkozik – persze Kossuthékétől épp eltérő értelmezésben – Tocqueville-ra, amikor kijelenti, hogy amikor „*megyei reudszerünk municipális szerkezetnek nevezetlik*”, az „*csak a fogalmak óriási összehavarása mellett történhet*”,²¹ s nemcsak azt a Tocqueville-t idézi, aki szerint „*az Egyesült-Statusokban a gouvemementalis központosítás a legnagyobb mértékben létezik*”,²² hanem – immár Pulszkyval egyetértőleg – azt is megkérdezi: „*vajon a jövő képe, mit Tocqueville rajzolt, korunkban nem sokkal valószínűbb-e? nem kell-e bevallanunk, miszerint csupán az eddigi pályán kell továbbhaladnunk, hogy ama kép megvalósuljon, s teljesen elérjük azon boldogságot, melyben a kínai birodalomban élő 300 000 000 embertársunk már régóta részesül?*” Eötvös nem a múltat állítja szembe a jellel, s nem is az egyén szabadságát a közével, hanem a társadalom és az állam fejlődési irányát. Pulszkyék diagnózisával szemben nála a szabadság a társadalom fejlődési iránya, míg az egyenlítés felé az állam halad, s a jövő attól függ, melyik elv jut uralomra a másik birodalmában.

A központosítás kérdése tehát egyenesen vezet a demokrácia kérdéséhez. Lássuk, mi volt erről magának a magyar Tocqueville-fordítónak a véleménye. Fábíán Gábor saját pozícióját az általa fordított könyv rövidke előszavából rekonstruálhatjuk.²³ E bemutatás meglehetősen jellegzetes pozíciót körvonalaz. A minket érintő kérdéshez szól hozzá az amerikai alkotmányról szóló s – mint láttuk – kortársai által sokat idézett kijelentésében: „*politikai alkotmányuk olyan elemek által tartatik fenn, melyek nálunk nem fenntartó, hanem felforgató elemeknek tekintetnek, u. m. a' legkorlátlanabb democratia elemei által*”.²⁴ E mondat jelentősége nem ügyes megfogalmazásában áll, hogy tudniillik olvasható úgy is, mintha Fábíán egyetértene a nálunk uralkodó állásponttal, s úgy is, mintha attól magát meg kívánná különböztetni, hanem annak meglátásában és leszögezésében, hogy igenis lehetséges a democratia elemei által fenntartott alkotmány. Ez az Amerika-motívum igazi funkciója a kor bármely színezetű reformereinek gondolkodásában: a francia forradalomból levont konzervatív és szkeptikus következtetéseket tényszerűleg cáfolja. Fábíán ugyanakkor nem megy tovább Tocqueville-nál az amerikai demokráciával való azonosulásban. Egybecsengeni látszik ez azzal, hogy ÖNÉLETRAJZ-a „*politikai hitvallásra a mérsékelt reformok emberé*”-nek nevezi.²⁵ Fábíán értelmezése szerint Tocqueville arra is rámutat, hogy „*a polgári szabadság a' democratia' szárnyai alatt is minden vész ellen biztosítva nincs; sőt e' mellett a' közvélemény egyesekre nézve könnyen olyan zsarnoki hatalommá fajulhat, mely a' nemzet' egy részénél minden lelki önállást 's szabad gondolkodást elfojt, és mely a' túlnyomóságot mindig a' többségnek adván, ez által a' durva anyagi erőt teszi uralkodóvá a' szellemi fölött*”.²⁶ Fábíán Tocqueville-ja jellegzetes, a XVIII. századtól örökölt megoldással az alkotmányos monarchiát tartja a legelfogadhatóbbnak, mivel „*a polgári egyenlőség, mellyel a' democratia dicsekedni szeret, ennek nem kizáró sajátja, hanem monarchiában szintűgy elérhető, sőt a' haladó műveltségnek, mely a' polgárok közt fennálló állapotbeli különbségeket, lassanként kiegyengeti, természeti és szükséges eredménye*”.²⁷

3. Az érdekes azonban az, hogy nem ez az utolsó szó, ami Fábíán és elvbarátainak álláspontjáról elmondható. A fentebb említett levelezésben olvasható ugyanis egy helyen, hogy az előszó valójában a cenzor megnyugtatóására szolgált. Ha ez így nem a

teljes igazság is, amyi bizonyos, hogy a Kossuthtal később szoros munkakapcsolatba kerülő és a legtöbb felmerülő megyei kérdésben haladó nézeteket valló Fábián könnyen azonosulni tudott volna Horváth Mihálynak azzal a cikkével, mely szintén az *Athenaeumban* jelent meg 1841-ben, s melyet a szerző Bajza kérésére írt éppen ebben a témában. A DEMOCRATIA KIFEJLÉSE HONUNKBAN című dolgozat mintha egyenest Fábiánnak válaszolna:²⁸ „a' nagyhirű politikai írónak idézett állítása, bár nem annyira, mint Franciaországra, de bizonyos mértékben honunkra is illik, hogy az egyenlőségi elv a' nemesi hatalomtól korlátolt, alkotmányos monarchiánk kebelében is fejlődésnek indult. Szerinte a »civilisatio« és felvilágosulás révén igenis »a népérdeknek elfoglalásai... gyarapodnak«²⁹ „A' felvilágosulás és civilisatio, tudomány és ipar... leghatalmasb bajnokai a' népi érdekek.“³⁰ Horváth azonban még ennél is tovább megy, amikor kimondja, hogy saját reformmozgalmuk is ugyanebbe az irányba hat: „Egyesüljünk!!« e szó korunk jelszava, mióta azt a' nemes lelkű gróf Széchenyi István kimondotta...“³¹ Egyházi ember létére azt sem tagadja el, hogy e tendenciának vannak a vallásra nézve hátrányos következményei is, mivel nálunk a vallás „szoros egyesületben áll a' világi hatalommal“. Ráadásul az is nyilvánvaló előtte, „hogy nincs mód az egyenlőség' ezen kifejlését meggátolni“.³²

De hogyan válhatott publikussá egyáltalán egy ilyen okfejtés, kérdezhetjük. Úgy, hogy Horváth természetesen beépített egy gátat a saját gondolatmenetébe. S ez épp demokrácia és forradalom szétválasztása: szerinte az egyenlőség tökéletes győzelme „sem a' kormányra, sem a' népre, olly veszélyteljes rázkódásokat nem fog szülni, mint Franciaországban“. Ugyanakkor persze nem tagadja, hogy „illy átalakulás némi rázkódást mindig okoz“,³³ de csak azért, hogy visszatérhessen a központosítás kérdésére. Így ismét egybekapcsolódik központosítás és demokrácia kérdése, s megkapjuk rá azt a receptet, amit a magyar reformkor talán elméletileg legfelkészültebb gondolkodói készítettek e kérdésben: „az egészséges kifejlés' biztosítására mégis szükséges, hogy a' hatalomviselők a' mozgalmakat rendezzék, irányozzák, a' közügyek' kellő ismeretét a' nyilvánosság által terjesszék, mindezek fölött pedig egy, az eddiginél jobb nevelési rendszer által a' népben a' vallási hitet erősítsék, az erkölcsöket tisztogassák...“³⁴ Ez az álláspont az állam és alkotmánya megújítása mellett kötelezi el magát, ám már jó előre megpróbál felkészülni azokra a lehetséges veszélyekre, melyek – a haladottabb országok példája szerint – e fejlődés velejárói. Kísérletük kudarcának talán legfőbb oka, hogy a XIX. századi Magyarország legfontosabb modernizációs-demokratizáló törvénykezése, az 1848–49-es is, összekapcsolódott a forradalommal és a szabadságharccal, s azokkal együtt maga is bizonyos fokig elbukott.

Jegyzetek

1. Malten BIBLIOTHEK DER NEUESTEN WELTKUNDE című műve alapján. Megjelent a *Tudománytár* 1834/3. kötetében, 135–145. o.

2. „Tocqueville elvlasztja a demokrácia eszméjét a forradalom eszméjétől: ez jelöli ki helyét a korabeli liberális politikafilozófiában, és ebben van az ő eredetisége... sikerült elszakítania a demokrácia fogalmát annak tapasztalati referenciájától, vagyis a francia forradalomtól.“ François Furet: AMERI-

KA FELFEDEZÉSE. In: A. de Tocqueville: AZ AMERIKAI DEMOKRÁCIA. Európa, 1993. 5–20., 13. o.

3. Ez az elemzés nem pótolhatja azt az alapos filológiai feltárómunkát, amelynek mind a mai napig égető hiányára Gángó Gábor hívta föl a figyelmemet, s amelynek többek között Vikol Katalin kezdett neki: TOCQUEVILLE ÉS HATÁSA MAGYARORSZÁGON. CENTRALISTÁK ÉS

LIBERÁLISOK VITÁI A REFORMKORBAN (*Világosság*, 1981. 73–79. o.) című írásával, s amelynek örvendetes új fejezete Madácsy Piroska bibliográfiája: FRANCIA SZELLEMEK A MAGYAR REFORMKORBAN (Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Szeged, 1992) és Závodsky Géza műve, amely azonban Tocqueville könyvének megjelenését tévesen adja meg: Závodsky Géza: AZ AMERIKA-MOTÍVUM ÉS A POLGÁROSODÓ MAGYARORSZÁG, Atlanti Kutató és Kiadó Társulat–Tankönyvkiadó, Budapest, 1992. A hibás adat például a 133. oldalon szerepel. Fábíán fordítása valójában 1841–43-ban jelent meg.

4. Tocqueville, Alexis de, et Beaumont, G. de: DU SYSTÈME PÉNITENTIAIRE AUX ÉTATS-UNIS ET DE SON APPLICATION EN FRANCE. Paris, 1833.

5. Tudománytár, 1834. IV. kötet. 105–119. o.

6. A' DEMOCRATIA AMERIKÁBAN, Tocqueville Elek, Párizsi Királyi Törvényszéki ügyvéd, A' francia eredetiből fordította Fábíán Gábor, a' magyar academia' rendes tagja, Budán, 1841–43. Fábíán Gábor 1795. december 28-án született Vörösberényben. 1808–17 között a pápai református kollégiumban tanult, ahol a philosophia professora a nevezetes kantianus Márton István volt. „Magát törvénytannal szánva” – mint 1840-ben kelt ÉLETÍRÁSAI ADATAI-ban említi – „1817 novemberében a pesti királyi egyetemre lépett”. 1821 decemberében az „ügyvédi hitet is leletle”. Először uradalmi ügyész lett, később 1828-tól táblabíró. Az egyetemi éveire visszamenő kapcsolatait a pesti fiatalokhoz hűen ápolja, „Rousseau nagy bámulója, Napóleon védője”, 1832-től a tudós társaság levelező, majd saját bevallása szerint 1835-től rendes tagja. Napóleon önéletírását 1829-ben, az Ossziánt „eredeti gael mértékben” 1833-ban fordítja le. 1837-ben kelt második, sikerültebb házassága révén anyagi függetlenségre téve szert, beköltözik Aradra, s beleveti magát a társadalmi életbe. Casinoalapítás (Széchenyi mintájára), templomépítés (kevesebb mint egy év alatt), vasútépítés (Kossuthal karöltve) fűződik többek között a nevéhez.

1838-ban kezdí fordítani Tocqueville-t, s 1843-ban már a negyedik kötet is megjelenik. „Politikai hitvallásra nézve a mérsékelt reformerekhez tartozott; az aradi ellenzék benne egyik vezérért ismerte, körülötte összpontosult s általa tartatott össze” – írja magáról egyes szám harmadik személyben önéletrajzában (lásd 25. sz. jegyzet).

A megye kezdődő nemzetiségi konfliktusainál mindig igyekezett az ellentéteket kölcsönös megegyezésre elsimítani: „Az óhitű egyházakban előkerült unióbeli viszályoknál, a sérelmet szenvedt félnek, tekintélyes demonstrációk ellenében is bátran pártjára kelt és e kényes tárgyban senkinek sem kellett kiküldetéseket elvállalt, 's szerencsés sikerrel hajtott végre; mi nevét a megyebeli oláh népségnél is közhírbe s kedvességbe hozta.”

.....A vegyesházasságok famosus kérdésében általános tetszéstől s viharos tapsoktól kísért gyűlési beszéde eldöntő és irányadó leve a megyében.” „A zsidó-emancipációt is minden alkalommal melegen pártolta, és a tárgyban az 1844^{ki} országgyűlés folyama alatt, a Pesti Hírlap hasábjain vezércikképp egy saját eredeti indítványt is föllépett, melyben a tervezett emancipáció üdvös sikerét a zsidók és keresztények közti házasság felszabadításához, mint múlhatatlan föltételhez kötötte.” (A zsidó emancipációról szóló reformkori vita s benne Fábíán saját vitája külön is feldolgozásra vár.) A forradalom mellett végsőkig kitart. Kossuth magas állásba nevezi ki, a szabadságharc bukása után sokáig bujkál, majd rendőri őrizet alatt áll. A passzív rezisztencia éveit alatt római úrókat fordít, 1861-ben sikertelenül, 1865-ben sikeresen jelölteti magát képviselőnek. A Deák-párt hű, bár a hétköznapi politikától egyre inkább elidegenedő szürke eminenciása. 1877-ben halt meg.

7. DE LA DÉMOCRATIE EN AMÉRIQUE, par Alexis de Tocqueville, 2 volumes, 4ème édition, Paris, 1836. 8., LETTRES SUR L'AMÉRIQUE DU NORD, par Michel Chevalier. Avec un carte des États-Unis d'Amérique, 2 volumes, Paris, Gosselin, 1836. 8., Figyelmező, Junius 27d. 1837. 25. szám. Az N. K. betűjelű szerző Nagy Károly külföldön képzett csillagász, aki tanulmányúton Amerikában is járt.

8. Magyar irodalmi levelezés, 4rét 64. sz. MTA kézirattári jelzet alatt, a 24. sz. levél.

9. Uo. 25. sz. levél, kelt 1840. február 19-én.

10. 27. sz. levél. 1840. április 22-én.

11. Például 28. sz. levél, 1840. október 10-én, a 28. sz. levélben.

12. Závodsky, i. m.

13. Bajza érdeklődése nem elszigetelt. Ugyanekkor, ugyanezen fordítás alapján jelenteti meg Sasku Károly is az ugyane műből készült saját fordítását.

14. Pulszky Ferenc cikkét a kötetbe gyűjtött változatból idézem: PULSZKY FERENC KISEBB

DOLGOZATAI. Sajtó alá rendezte dr. Lábán Antal, bevezetéssel ellátta Marczali Henrik. MTA, 1914. 109–139. o.
 15. I. m. 111. o.
 16. Uo.
 17. I. m. 115., 117. o.
 18. I. m. 122. o.
 19. 1841. szeptember 15. 74. sz. 621–622. o.
 20. Nyilvánvaló, de fontos leszögezni, hogy Kossuth itt nem A FEJEDELEM-re, hanem a DIS-CORSI-ra utal. Ez persze már a Machiavelli-olvasatok történetéhez tartozik.
 21. Fötvös József: REFORM. In: KELET NÉPE ÉS PESTI HÍRLAP – REFORM. Báró Fötvös József ÖSSZES MUNKÁI XI. Révai Testvérek, 87–326., 240. o.
 22. Uo.
 23. Egy részletesebb bemutatásnak ki lehetne térni a Fábíán által az *Athenaeumban* előre közölt „közérdekű és korszerű” (22. sz. levél) DE-

MOCRATIA-részletek elemzésére a kiválasztás szempontjainak fölfejtése céljából.
 24. Fábíán Gábor: ELŐSZÓ. In: A' DEMOCRATIA AMERIKÁBAN. 1841. I–V. I. o.
 25. Fábíán Gábor: ÖNÉLETRAJZ. Arad, Dec. 28. 1856. RAL 90/1856 jelzet alatt, MTA Kézirattár, 4. o., egyéb idézeteket lásd fentebb, a 6. sz. jegyzetben.
 26. ELŐSZÓ. V. oldal, 3. pont.
 27. I. m. V. o., 5. p.
 28. A cenzúra megtevesztésére a cikk először ANÉPÉRDEKEK KIFEJLÉSE HONUNKBAN címmel jelent meg.
 29. *Athenaeum*, 1841. március 7. 28. sz. 434–435. o.
 30. I. m. 437. o.
 31. Uo.
 32. I. m. 449., 452. o.
 33. I. m. 452–453. o.
 34. I. m. 453. o.

Hahner Péter

GONDOLATOK TOCQUEVILLE-RŐL, AVAGY EGY VILÁGHÍRŰ KÖNYV MAGYARORSZÁGI KI NEM ADÁSÁNAK OKAIRÓL

Habent sua fāta libelli? Olykor bizony még a meg nem jelent könyveknek is megvan a maguk sorsa. Mert vajon miért is nem jelenhetett meg Tocqueville A RÉGI REND ÉS A FORRADALOM című könyve egészen 1994-ig magyar nyelven?

Magá a szerző nem volt ismeretlen hazánkban, másik könyve, AZ AMERIKAI DEMOKRÁCIA három kiadásban is napvilágot látott Magyarországon, először mindjárt 1841–43-ban, szinte közvetlenül a francia kiadás (1835, 1840) után, majd 1983-ban és 1993-ban. Azt sem állíthatjuk, hogy a könyv témája, a francia forradalom iránt csekély volt az érdeklődés hazánkban, hiszen az elmúlt másfél évszázad alatt sorra lefordították a francia forradalom csaknem valamennyi „klasszikus” történetírójának, Mignet-nek, Lamartine-nak, Quinet-nek, Carlyle-nak, Taine-nek, Michelet-nek, Kropotkinnak és Mathieznek a műveit, nem is beszélve Albert Soboulról. Számtalan magyar író és történész dolgozta fel a forradalom történetét, jelentéktelen német és szovjet történetírók műveit is lefordították, és magyar nyelven is napvilágot láttak a forradalom résztve-